

АНАЛІЗ УМОВ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

ANALYSE OF CONDITIONS OF CRITICAL THINKING FORMATION OF HIGHER EDUCATION APPLICANTS

У статті проаналізовано основні положення щодо ефективного формування критичного мислення здобувачів вищої освіти в умовах війни. Основними методами дослідження були аналіз, синтез, узагальнення та систематизація теоретичного матеріалу. Установлено, що критичне мислення – це психічний пізнавальний процес, що має такі характеристики: цілеспрямованість, аргументованість, обґрунтований сумнів, зв'язок із рефлексією, концентрація на критеріях істинності й доказовості, відповідність актуальній ситуації діяльності; саморегуляція, точність та адекватність. Стверджується важливість гуманістичної спрямованості формувального впливу. Обґрунтовано доцільність використання інтелектуального тренінгу як основного засобу розвитку критичного мислення здобувачів освіти. Наголошено на необхідності створення теоретичної моделі критичного мислення як основного орієнтиру формувального впливу. Визначено значущість використання можливостей інформаційних технологій для формування критичного мислення. Описано важливість попередньої й поточної діагностики в процесі реалізації програми. Констатовано необхідність ознайомлення здобувачів вищої освіти із загальними алгоритмами вирішення завдань. Проаналізовано використання прикладів та матеріалів інформаційної війни під час розвивальних занять як умову їх ефективності. Визначено актуальність розвитку обґрунтованого сумніву та рефлексії для формування критичного мислення. Запропоновано перелік основних характеристик соціуму, що є основою для критичного аналізу інформаційного поля: аналіз заголовків і часових характеристик повідомлення, порівняння інформації зі змістом офіційних джерел, вивчення попередньої активності автора інформаційного фрагмента. Увага також акцентується на важливості компетентності тренера в межах розвивальної програми. На основі дослідження сформульовано низку висновків, що узагальнюють отримані результати. Визначено основні перспективи подальшого дослідження означеної проблематики, що полягають у плануванні й проведенні експериментів, спрямованих на формування критичного мислення здобувачів вищої освіти в умовах війни.

Ключові слова: критичне мислення, здобувачі вищої освіти, формування критич-

ного мислення, обґрунтований сумнів, рефлексія.

Basic positions of effective formation critical thinking of applicants of education in the conditions of war have been analyzed in the article. Analysis, synthesis, summarization and systematization of theoretical material were main research methods. It has been determined that critical thinking is a mental, cognitive process that has the following characteristics: purposefulness, reasoning, reasonable doubt, connection with reflection, concentration on the criteria of truth and evidence, correspondence to the actual situation of activity; self-regulation, accuracy and adequacy. The importance of humanistic orientation of molding influence is alleged. Expediency of usage intellectual training as main mean of critical thinking development of education applicants is substantiated. It's emphasized on the necessity of creation of theoretical model of critical thinking as the basic of a landmark of formative influence. The importance of using the opportunities of information technologies in order to form critical thinking is determined. The importance of preliminary and current diagnostics in the process of program implementation is described. The necessity of acquaintance of applicants of higher education with general algorithms for solving problems is stated. The usage of examples and materials of information warfare in developmental classes as a condition of their effectiveness is analyzed. The relevance of the development of reasonable doubt and reflection for the formation of critical thinking is determined. It provides a list of the main characteristics of the society, which is the basis for critical analysis of the information field: analysis of headlines and time characteristics of the message, comparison of information with the content of official sources, study of the previous activity of the author of the information fragment. Attention is also paid to the necessity of trainer's competence within the development program. A number of conclusions which summarize the results were formulated on the basis of the study. It has been determined the main prospects of further research of this problem, which consist in planning and carrying out experiments directed to the formation of critical thinking of higher education applicants in war conditions.

Key words: critical thinking, higher education applicants, formation of critical thinking, reasonable doubt, reflection.

УДК 159.955
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.43.22>

Зінченко О.В.

к. психол. н., старший викладач кафедри психології і туризму Київський національний лінгвістичний університет

Війна вплинула на всі напрями соціального життя, змушуючи представників різних сфер і галузей пристосовуватися до нових умов, упроваджуючи інновації та надаючи нового імпульсу наявним формам діяльності. У цьому контексті велике значення має реформування вищої освіти, що передбачає розбудову ефективної системи професійної підготовки і розвиток особистості майбутнього фахівця.

Складні життєві обставини, що супроводжують освітній процес, можуть не лише перешкоджати, а й за певних умов сприяти реалізації важливих завдань функціонування ЗВО. Зокрема, в умовах війни актуалізується проблема критичного мислення здобувачів як важливого феномену для повноцінного фахового й особистісного становлення. При цьому нестабільність та агресивність інфор-

маційного поля можуть слугувати потужним практичним матеріалом для цілеспрямованої роботи з формування означеного пізнавального процесу. Тобто в сучасних умовах критичне мислення перетворюється з абстрактної категорії теоретичного інтелекту на важливу життєву навичку, що визначає ефективність життєдіяльності особистості. З огляду на це, інформаційна війна відкриває можливості для підвищення ефективності відповідних розвивальних програм.

Дослідження критичного мислення є досить продуктивними: вивчалася структура явища, механізми його реалізації, особливості формування в педагогічному процесі. Водночас вітчизняна наукова традиція передбачає організацію формувальних експериментів у контексті конкретної навчальної дисципліни шкільного або університетського циклу, тоді як актуальні життєві обставини практично не враховуються. Вивчення теоретичних аспектів формування критичного мислення в умовах воєнних дій є основою для створення ефективних розвивальних програм та вдосконалення наявних теоретичних конструкцій.

Мета статті – визначити основні положення щодо ефективного формування критичного мислення здобувачів вищої освіти в умовах війни.

Проблема визначення поняття «критичне мислення» є актуальною, оскільки трактування феномену передбачає множинність позицій. Е. Лей (E. Lai) на основі аналізу теоретичних джерел пропонує сім визначень критичного мислення:

1) схильність і вміння брати участь у діяльності з усвідомленим скептицизмом;

2) рефлексивне та продуктивне мислення, що концентрується на аспектах довіри до наявної інформації;

3) мислення, що базується на визначених критеріях, саморегулюється, чутливе до контексту;

4) цілеспрямоване, саморегулююче судження, що передбачає інтерпретацію, аналіз, оцінювання матеріалу засноване на чітких доказових, концептуальних і методологічних критеріях;

5) найбільш досконалий вид мислення, що характеризується дисциплінованістю та спрямованістю;

6) цілеспрямоване мислення, що відповідає критеріям адекватності й точності;

7) рефлексійне судження, що визначає рівень довіри до певної інформації [12].

Аналізуючи згадані визначення, зазначимо, що критичне мислення – це психічний пізнавальний процес, який має такі характеристики: цілеспрямованість, аргументованість, обґрунтований сумнів, зв'язок із рефлексією, концентрація на критеріях істинності й доказовості,

відповідність актуальній ситуації діяльності; саморегуляція, точність та адекватність.

Наголошується на важливості створення цілісної стратегії розвитку критичного мислення, що мала б мультидисциплінарний і системний характер. Тобто йдеться про формування феномену протягом усього періоду здобуття освіти. У цьому контексті заслуговують на увагу дані досліджень Н. Перес (N. Perez) про те, що розвиток аргументації власної позиції в усній комунікації позитивно впливає на розвиток критичного мислення здобувачів освіти [13]. Дієвим для розвитку критичного мислення студентів є використання стимулювання рефлексії у пізнавальній діяльності.

З огляду на мету нашої роботи, доцільним вважаємо аналіз конкретних розвивальних стратегій. Дж. Хьорд (J. Heard) виокремлює такі вектори формування критичного мислення: накопичення нових знань; формування вміння міркувати; формування здатності до прийняття рішень [10]. Усі перераховані напрями мають реалізовуватися відповідно до критеріїв логічності (відсутності суперечності інформаційних фрагментів), аргументованості (доказовості судження), осмисленості (домінування раціонального над інтуїтивним). С. А. Вонг (S. A. Vong) і В. Кевурай (W. Kaewuraj) виділяють такі етапи процесу розвитку критичного мислення:

1) ініціювання конкретних дій;

2) фіксація проблеми;

3) вивчення даних;

4) обговорення й оцінювання результатів;

5) визначення конкретної стратегії вирішення завдання та її демонстрування [16].

Н. Хідаяті (N. Hidayati) разом із колегами довів, що використання цифрових технологій, зокрема електронних ментальних карт, є позитивним чинником формування критичного мислення здобувачів освіти [11]. У цьому контексті цікавими є дослідження розроблення мобільних розвивальних додатків (Т. Чен (T. Chen)) [8].

Науковці виділяють низку труднощів, пов'язаних із розвитком критичного мислення в освітньому процесі. Зокрема, наукові розвідки, що відбувалися у ПАР, констатують фактичну відсутність цілеспрямованої діяльності з формування критичного мислення на заняттях із математики в мультилінгвальних класах (К. Чіківа та М. Шефер (C. Chikiwa & M. Schäfer)) [9]. Також ставиться під сумнів позитивний вплив досліджуваного феномену на розв'язання академічних завдань (Дж. П. Рамада і Дж. Дж. Солаз-Портолес (J. P. Ramada & J. J. Solaz-Portoles)) [14]. На думку П. Риваденейра (P. Rivadeneira), важливим методичним і практичним аспектом формувального впливу є постійна діагностика рівня критичного мислення здобувачів освіти [15].

В Україні умовно можна виділити основні напрями досліджень критичного мислення. Перший – вивчення формування цього пізнавального процесу в контексті реформи середньої освіти й функціонування Нової української школи (Л. Варяниця, Т. Полонська, М. Починкова) [1–3]. Другий напрям досліджень – вивчення особливостей формування критичного мислення здобувачів вищої освіти (М. Фока, І. Хом'як) [6; 7]. У межах другого напрямку реалізується розкриття тематики статті.

Отже, формування критичного мислення здобувачів вищої освіти в умовах війни передбачає орієнтацію на такі позиції:

1. Гуманістична спрямованість формувального впливу. Учасники розвивальної програми мають відбиратися на основі критеріїв добровільності, зацікавленості, вмотивованості. Примус та адміністративний тиск лише підвищують напруження в корекційній групі, нівелюючи розвивальні впливи. Тобто доцільним є проведення попереднього анкетування чи бесід для визначення позиції учасників освітнього процесу. У процесі проведення занять педагог має докладати зусиль для формування належного соціально-психологічного клімату, контролю конфліктогенів, стимулювання поваги до учасників взаємодії. Учасників потрібно максимально точно інформувати про мету програми й кожного заняття.

2. Тренінг як основа формувального впливу. Інтелектуальний тренінг можна визначити як специфічне групове навчання, що передбачає використання ефектів фасилітації, надання особистісної свободи учасникам і формує пізнавальні структури відповідно до базової теоретичної моделі [5]. Орієнтовна кількість занять – 12–16 тривалістю до години кожне. Оптимальний склад групи – 15–18 осіб. Частота реалізації занять – один раз на тиждень. Загальна тривалість тренінгової програми – 2–3 місяці.

3. Визначення сутності й теоретичних основ критичного мислення. Насамперед потрібно диференціювати критичне мислення та критичність, а також не зводити феномен до тотальної недовіри до навколишнього світу. Необхідно сформулювати теоретичну модель критичного мислення, що базується на доказовості, чітких критеріях, самостійності, рефлексії.

4. Використання можливостей інформаційних технологій для формування критичного мислення. Пандемія та воєнні дії зумовили необхідність упровадження нових методів і форм навчання в освітній процес різних рівнів. В. Прибилова виокремлює позитивні риси дистанційного навчання:

- 1) глобалізація освітнього простору;
- 2) оптимізація можливостей регулювання темпу та тривалості навчання;

3) ефективне поєднання професійної діяльності й освіти;

4) доступ до великого масиву інформації;

5) забезпечення мобільності спілкування учасників освітнього процесу;

6) концентроване зростання викладання навчального матеріалу;

7) удосконалення цифрової грамотності учасників педагогічного процесу;

8) фіксація рівних освітніх прав;

9) подолання комунікативних бар'єрів педагогічної взаємодії;

10) креативність педагогічної взаємодії [4].

Реалізація переваг дистанційного навчання у формувальному процесі дає змогу підвищити ефективність розробленої програми. Тренер має розвивати компетентність у володінні інформаційними технологіями та інструментарієм дистанційної освіти.

5. Попередня й поточна діагностика. Вона передбачає добір валідного й надійного інструментарію. У цьому контексті заслуговує на увагу адаптований тест критичного мислення Л. Старкі. Також доцільно виділити діагностичні критерії, що є основою для експрес-діагностики членів групи, а саме: цілеспрямованість, самостійність, доказовість, ефективність.

6. Ознайомлення з алгоритмами вирішення завдань. Здобувачів освіти слід інформувати про феномени завдання й проблемної ситуації – спільне та відмінне між ними. Типовою схемою вирішення завдання є постановка проблемної ситуації, аналіз умов, постановка гіпотез, реалізація вибраної стратегії, перевірка правильності отриманого результату. Тренер має формувати у здобувачів освіти розуміння завдання як феномену, що виходить за межі навчального процесу і поширюється на життя у цілому. Лише після визначення засобів і технік вирішення завдань можна переходити до розвитку специфічних функцій критичного мислення.

7. Використання прикладів та матеріалів інформаційної війни під час розвивальних занять. У цьому контексті варто звернути увагу на такі аспекти:

1) сутність і завдання інформаційної війни;

2) фейки, їхні види та алгоритми викриття;

3) інформаційна гігієна в умовах війни;

4) розрізнення факту й думки про ймовірність події;

5) аналіз матеріалу інформаційних сайтів і телевізійних новин відповідно до критеріїв істинності;

6) уміння фіксувати раціональне та емоційне у повідомленнях про війну;

7) співвіднесення заголовків і змісту інформаційних дописів в Інтернеті;

8) оцінювання дописів та коментарів у соціальних мережах.

8. *Розвиток обґрунтованого сумніву.* У ситуації інформаційної війни реалізацію цієї позиції доцільно здійснювати на основі звернення до актуального інформаційного поля та апелювання до таких міркувань:

1) найвища довіра має бути до офіційних джерел;

2) не зосереджуватися лише на заголовку, а сприймати інформаційне повідомлення у цілому, оскільки назва може суперечити змісту тексту;

3) оцінювання надійності інформаційного джерела, що базується на аналізі наявності посилань, кількості реклами на сайті, беземоційності повідомлення, порівнянні інформації з офіційними джерелами;

4) уважне вивчення часових характеристик інформації, оскільки фейки та недостовірні повідомлення можуть дублюватися практично без змін;

5) аналіз інших публікацій автора повідомлення;

6) перевірка інформації з позиції орфографічних і стилістичних помилок;

7) критичне ставлення до сенсаційних, надто емоційних повідомлень і текстів.

9. *Розвиток рефлексії.* Це дуже важливо, оскільки розвиток критичного мислення неможливий без здатності до ефективного самоаналізу. Після завершення кожного заняття здобувачі мають відповісти на запитання про його ефективність. У процесі виконання конкретних вправ, пов'язаних з аналізом актуального контенту інтернету і ЗМІ, потрібно також стимулювати процеси рефлексії. З огляду на це, важливою є постановка запитань для здобувачів у процесі аналізу конкретного повідомлення:

1) чому ви схильні довіряти чи не довіряти цій інформації?

2) які переживання у вас виникають у процесі сприймання цієї інформації?

3) які труднощі виникають у процесі встановлення істинності інформації?

4) якою є мета публікації цього повідомлення?

10. *Методична і психологічна компетентність тренера.* Очевидно, що навіть найбільш якісна система занять не буде ефективною без умінь реалізувати поставлені цілі. Компетентність особистості в досліджуваному питанні має передбачати сформовані теоретичні знання, дидактичні вміння, інформованість у питаннях розвитку критичного мислення, комунікативні навички, емоційну стабільність і готовність до формувальної діяльності.

Окреслені орієнтири є теоретичними міркуваннями, що потребують експериментальної перевірки.

Висновки з проведеного дослідження. Дослідження основ формування критичного мислення здобувачів освіти в умовах

війни має теоретичну і практичну значущість, оскільки дає змогу систематизувати й удосконалити теоретичні конструкції, а також обґрунтовувати відповідні розвивальні та формувальні програми.

Феномен критичного мислення можна визначити як психічний пізнавальний процес, що має такі характеристики: цілеспрямованість, аргументованість, обґрунтований сумнів, зв'язок із рефлексією, концентрація на критеріях істинності й доказовості, відповідність актуальній ситуації діяльності; саморегуляція, точність та адекватність. Проаналізувавши теоретичні джерела, ми визначили умови ефективності формування критичного мислення: з'ясували гуманістичну спрямованість формувального впливу; обґрунтували використання тренінгової форми роботи; наголосили на необхідності побудови чіткої моделі критичного мислення; зазначили важливість використання можливостей інформаційних технологій і методів дистанційної освіти, попередньої й поточної діагностики критичного мислення здобувачів, формування чітких алгоритмів вирішення завдань; пояснили доцільність використання прикладів та матеріалів інформаційної війни під час розвивальних занять; визначили необхідність розвитку обґрунтованого сумніву і рефлексії; наголосили на тому, що тренер має бути компетентним.

Основні перспективи подальшого дослідження проблематики полягають у плануванні й проведенні експериментів, спрямованих на формування критичного мислення здобувачів вищої освіти в умовах війни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Варяниця Л. О. Розвиток критичного мислення в умовах нової української школи. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки.* 2018. № 1 (2). С. 211–219. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlur_2018_1%282%29_31
2. Полонська Т. Критичне мислення як технологія компетентісно орієнтованого навчання іноземних мов учнів 5–6 класів гімназії. *Український педагогічний журнал.* 2022. № 1. С. 70–79. URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-1-70-79>
3. Починкова М. Критичне мислення в контексті вимог Нової української школи. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки.* 2019. Вип. 1. С. 260–267. URL: [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2019-1\(324\)-2-260-267](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2019-1(324)-2-260-267)
4. Прибилова В. М. Проблеми та переваги дистанційного навчання у вищих навчальних закладах України. *Проблеми сучасної освіти.* 2017. Вип. 4. URL: <https://periodicals.karazin.ua/issuesedu/article/view/8791>
5. Смульсон М. Л. Психологія розвитку інтелекту : монографія. Київ : Нора-Друк, 2003. 298 с.

6. Фока М. В. Технології розвитку критичного мислення студента-філолога в процесі літературного навчання. *Наукові записки. Серія «Педагогічні науки»*. 2020. Вип. 190. С. 53–56. URL: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2020-1-190-53-56>
7. Хом'як І. Розвиток критичного мислення у студентів-філологів. *УМЛШ*. 2019. № 1. С. 2–7. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/8123/>
8. Chen T., Hsu H. M., Stamm S. W. & Yeh R. Creating an instrument for evaluating critical thinking apps for college students. *E-Learning and Digital Media*. 2019. № 16 (6). P. 433–454. URL: <https://doi.org/10.1177/2042753019860615>
9. Chikiwa C. & Schäfer M. Promoting critical thinking in multilingual mathematics classes through questioning. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 2018. № 14 (8). URL: <https://doi.org/10.29333/ejmste/91832>
10. Heard J., Scoular C., Duckworth D., Ramalingam D. & Teo I. Critical thinking: Definition and structure. *Australian Council for Educational Research*. 2020. URL: https://research.acer.edu.au/ar_misc/38/
11. Hidayati N., Zubaidah S., Suarsini E. & Praherdhiono H. The Relationship between Critical Thinking and Knowledge Acquisition. *The Role of Digital Mind Maps-PBL Strategies*. *International Journal of Information and Education Technology*. 2020. № 10 (2). URL: <https://doi.org/10.18178/ijiet.2020.10.2.1353>
12. Lai E. Critical Thinking : A Literature Review. Research Report. Pearson education. 2011. URL: <http://www.pearsonassessments.com/hai/images/tmrs/CriticalThinkingReviewFINAL.pdf>
13. Perez A., Gualdrón E., y de la Barrera A. La argumentación oral para el desarrollo del pensamiento crítico en el aula. *Revista Boletín Redipe*. 2021. V. 10. P. 48–65. URL: <https://doi.org/10.36260/rbr.v10i9.1426>
14. Ramada J. P., Solaz-Portoles J. J. Disposición hacia el pensamiento crítico, nivel académico, género y resolución de problemas en educación secundaria. *sophia* [online]. 2021. Vol. 17. № 1. P. 13–23. URL: <https://doi.org/10.18634/sophiaj.17v.1i.1040>
15. Rivadeneira P., Hernández B. I., Loor L., y Palma M. El fortalecimiento del pensamiento crítico en la educación superior. *Revista Boletín Redipe*. 2019. № 8. P. 44–49. URL: <https://revista.redipe.org/index.php/1/article/view/845/772>
16. Vong S. A. & Kaewurai W. Instructional model development to enhance critical thinking and critical thinking teaching ability of trainee students at regional teaching training center in Takeo province, Cambodia. *Kasetsart Journal of Social Sciences*. 2017. № 38 (1). P. 88–95. URL: <https://doi.org/10.1016/j.kjss.2016.05.002>